

Атоқли маърифатпарвар Абдулла Авлоний бобомиз айтганидек, тил — миллат руҳини юксалтирувчи буюк кучдир.

Шу маънода, Она Ватанга муҳаббат ва садоқат — она тилига муҳаббат ва садоқатдан бошланади, десак, янглишмаган бўламиз.

Мен мана шундай қараш ва тушунча ҳар бир юртдошимизнинг ҳаётий эътиқодига айланади, бу борада муҳтарам зиёлиларимиз, фаол ёшларимиз, кенг жамоатчилигимиз барчага ўрнак ва намуна бўладилар, деб ишонаман.

**Ўзбекистон Республикаси
Президенти Шавкат МИРЗИЁЕВнинг
Ўзбек тили байрами муносабати билан
халқимизга йўллаган байрам табригидан.**

МУНДАРИЖА

4. Хушхабар

Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳаёти ва ижоди — дунё эътиборида

5. Талқин

Отабек ЖҶРАБОЕВ.
Ҳазрат Бобур меросининг жаҳоний ва миллий кўлами

5.

8. Тилшунослик

Дилафруз МУҲАММАДИЕВА.
“Бобурнома”да ифодаланган фразе-маларнинг семантик хусусиятлари

11. Тилсим

Ҳ. ЖҶРАЕВ, Г. ҚОСИМОВА.
Бир мактуб тарихи

14. Улуғлар изидан

Буробия РАЖАБОВА.
“Бобурнома”да Навоий сиймоси

19. Манбашунослик

Маҳмуд ҲАСАНИЙ.
Вақтдан ўзган китоблар

19.

26. Илмий тадқиқот

Азизжон ШАРИПОВ.
Амир Темур ва темурийлар даврида кутубхоналар фаолияти тарихидан

35. Бобурий маликалар

Шаҳноза АҲМЕДОВА.
Гулбаданбегимнинг умр дафтари

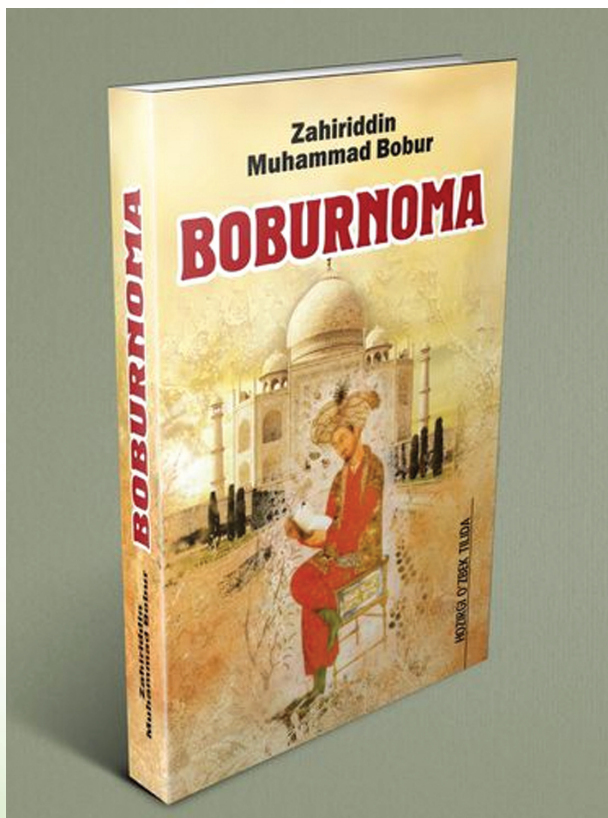
37. Ноёб қўлёзмалар

Абдувоҳид ЎРОЗОВ.
Бурҳониддин Марғиноний ва унинг ўғиллари — илм йўлида

“Бобурнома” йирик ҳажмли етук асар бўлганлиги сабабли унинг тилини фраземаларсиз тасаввур қилиш қийин. Асарда қўлланган фраземаларни тузлиши, семантикаси, таркибий қисмларига кўра маълум гуруҳларга бўлиб ўрганиш мумкин.

Дилафруз МУҲАММАДИЕВА,
Алишер Навоий
номидаги
Тошкент давлат
ўзбек тили ва
адабиёти
университети
таянч
докторанти.

“БОБУРНОМА”ДА ИФОДАЛАНГАН ФРАЗЕМАЛАРНИНГ СЕМАНТИК ХУСУСИЯТЛАРИ

ғурраси-ражаб ойининг боши (биринчи куни)да (Ул юрттин чаҳоршанба куни, ражаб ойининг ғуррасида кўчуб, Алварнинг икки кўруҳида келдук. 230-б), офтоб ҳануз ўлтурмай-кун ботмасдан (Офтоб ҳануз ўлтурмайдур эдиким, дарёдин кечилди. 246-б); ушбу сўзнинг устида — шу пайт (Ушбу сўзнинг устида эрдиким, боғнинг деворидин ташқари қалин отликнинг келур овози келди. 100-б); завол вақти — кун ботиш пайти (Завол вақтигача бунда ичилди. 179-б), туш қотила — туш пайти (Андин эрта кўчуб, Качакот сувини ўтуб, туш қотила Сандаки кўталини ошиб тушулди. 165-б.) фарз вақтида (Фарз вақтида ғаним устига етарлар. 190-б.), туш қайта (Сешанба куни, ойининг ўн тўққузиди туш қайта хожа Сеёрон сариға отланилди. 172-б.)

2. Ўлим семали фраземалар: қиличқа борди (Қони тутулғон бадбахт сумжта экандур, булар бориб тутун қўюб етмиш-сексон ҳазорани олдилар, кўпраки қиличқа борди. 127-б.), оламдин нақл қилди (Фосиқ ва бебок эди, фисқнинг шоматидин обила маразиға гирифтор бўлуб, илик-оёғидан қолиб, неча йил турлуқтурлуқ азоб ва машаққатлар тортиб, ушбу балийя била-ўқ оламдин нақл қилди. 135-б.), охир аҳди (Султон Шихобиддин Ғурийдин сўнг Султон Ферузшоҳнинг охир аҳдигача аксар Ҳиндустон Деҳли салотинининг тах-

“Бобурнома”да қўлланилган фраземаларни семантик жиҳатдан қуйидагича таснифлаш мумкин:

1. Вақт семали фраземалар: бир сут пишими-бир сут пишгунча бўлган вақт (Яна Жаҳонгир мирзони бир сут пишими бурунроқ қавлаб чақирибтурлар. 96-б); икки намоз ораси (Икки намоз орасида Каланурға келиб туштук. 188-б), ражаб ойининг

ти забтида экандур. 196-б), бошини қўлига олиб дунёдин чиқар (Ул бахти қайтқон эшиттиким, черик таъйин бўлбтур, бошини қўлига олиб, дунёдин чиқар. 265-б.), тенгри ҳукмини буткармиш (Чандерийни муҳосара қилғонда хабар келдиким, Кобулда Тенгри ҳукмини буткармиш. 131-б.), гарди фаноға кетмоқ (Ва Ҳасанхон Меватийга милтиқ тегиб, гарди фаноға кетти. 264-б). Булардан ташқари “ўлим” семали фраземаларнинг тенгри раҳматига борди, жувонмарг бўлди, ажал етти, оламдин кечти, шунқор бўлди, шаҳид бўлди, тенгри раҳматига борди, оламдин кечди, ажал етди, ўққа, қиличқа, сувға борди, қиличқа борди, оламдин сафар қилди, қора олтурмай каби шакллари ҳам учрайди.

Ўлим семали фраземаларни нутқида ифодалашга қадимдан халқимизда жуда эҳтиёткорлик билан ёндашилган. Сабаби, ҳар бир инсонга нохуш хабар айтилганда ёки етказилганда эшитувчи инсон томонидан доим ҳам босиқлиқ билан қабул қилинавермаган. Шунинг учун ҳам халқимизда “ўлди” маъносини берувчи бир неча сўз ёки бирикмалар мавжуд бўлган. “Бобурнома” матнида “ўлим” семасини ифодаловчи 20 дан ортиқ фраземанинг борлиги бизнинг ушбу фикримизга яққол далилдир.

3. Жазо семали фраземалар: қатли ом қилмоқ-барчани ўлдирмоқ (Элни тамом қатлиом қилди. 82-б.), қоратаёқ қилмоқ — урмоқ (Ахсининг бир пора лаванд ва авбошни барин қилиб, қоратаёқ қилиб, Ахсининг тош қўрғонидагиларни зарби рост аркка тиқиб..., 68-б.), калла минора қўпормоқ — калладан минора тиклаш, бўйнига урдурмоқ-ўлдирмоқ (Шайбоқхон Самарқанднинг Чорсуйида бўйнига урдурди. 105-б.), ясоққа етти — жазо тури (Баъзи султонлари ва саркашлариким, иликка тушиб эди, ясоққа етти. 162-б.) ясоққа еткурди, бурнини тешди-жазо тури (Кишилар йибориб бесарлиқ қилғон элнинг баъзисини ясоққа еткуруб, баъзисини бурнини тешиб, ўрдадин эврурдилар. 166-б.)

4. Муомала семали фраземалар: ёмон маош қилмоқ — ёмон муомала қилмоқ (Узун Ҳасан ва Султон Аҳмад Танбал вилоят элига бисёр зулмлар ўткариб, ёмон маош қилиб эдилар. 68-б.), яхши маош қилмоқ-хушмуомала бўлмоқ (Бу жиҳаттин бу тоғ эли бирла яхши маош қилмоқ вожиб ва лозим эди.166-б), зиддона маош қилмоқ-келишмаслик — (Чун Устод Алиқули зиддона маош қилур эди, бу жиҳаттин Мустафони буронғорда Хумоюннинг олида таъйин қилилди), мусолаҳа ораға солиб — сулҳ таклиф қилиш (Чун элчи йибориб, қадимдан туркка алоқадор вилоятларни тилаб, мусолаҳа ораға солилиб эди, тавжих қилғон ярмоқлар аксар иликка тушти. 169-б).

5. Ҳарбий тушунчаларни ифодаловчи фраземалар: тил тута йиборилди — айғоқчиликка юбормоқ (Хожа Калоннинг навқари Ҳайдарқулини тил тута йиборилди. 191-б.), қочмоққа юз қўйди-чекинмоқ (Бу ҳолатни кўруб мўлжор тўғрисидағи қалин бангалий кемалари сув қуйи қочмоққа юз қўйдилар.258-б), илик қўшмоқ — қўшилмоқ (Султонларга киши чоптурдумким, ўтганларни яхши йиғиб, ул ўттурадағи фаржға ёвуқ ета ёнидин юруб, ғанимға илик қўшунг,..258-б.), қўлға олмоқ-тутмоқ (Анинг хизонасини осонлиғ била қўлға олдук.264-б), аҳдға турмай-хиёнат қилмоқ (Тусни секкиз ой қабаб, судҳ била олиб, аҳдға турмай, тамом эл атоғларини қириб, хотинларини асир қилдилар.214-б), ғалаба бош йиборди-исёнчиларнинг бошини олиб жўнатмоқ (Бориб, йироқдин илғоб, бу афғонларни яхши босиб, қалин кишисини қириб, ғалаба бошлар йиборди.217-б), банд қилди — асир олмоқ (Рустамхон деган бир мардак Миёни дуобдағи таркашбандларни йиғуштуруб, келиб Кўйилни олиб, Кичик Алини банд қилди. 223-б), оғиз сўзлари, бош кўтариб — исён қилиб (...Икки сувни орасиға бош кўтариб, Кўйил қасабасини урушуб олиб эди.264-б),

“Бобурнома”да хилма-хил фразе-

малар турли маъноларни ташиш учун қўлланилади. Улардан баъзиларигина замонавий лексикамиз таркибида сақланиб қолган, аксарият қисми бугунги авлод учун тушунарсиз. Фраземаларни семантик таҳлилида асарда энг кўп учрайдиган фраземалар таҳлилга тортилди. Юқоридаги мисоллардан шунқор бўлди, ажал етти, тенгри раҳматиға олди, оламдин кечти каби фраземалар шунчаки “ўлди” сўзига синоним сифатида қўлланган. Қиличқа борди, бошини қўлиға олиб дунёдин чиқар, ўтқа, сувға, қиличқа борди бирликлари ўлимнинг пайти ва

ҳолатини ҳам
ифодалашга
х и з м а т
қ и л а д и ,
ш а ҳ и д

лади. Икки намоз ўртаси, фарз вақтида каби birlikларда намозга боғлаган ҳолда вақтни ифодалаш кўзга ташланади. Сафар ойининг ғурраси, ражаб ойининг ғурраси каби фраземалар ойга нисбатан вақтни ифодалашга хизмат қилади.

“Бобурнома” асари, энг аввало, Бобурнинг ҳарбий фаолияти ва юришлари ҳақида маълумот берувчи асар. Шунинг учун ҳам ўша давр ҳарбий терминлари ва қўлланган жазо турлари унда акс этиши табиий. Асарда келаётган ҳарбий терминларнинг аксарияти кўчма маънога асосланган ва улар ўша давр лексикасини ўзида намён қилади (қатлиом қилмоқ, қоратаёқ қилмоқ, ясоққа еткурмоқ, бурнини тештурмақ, бўйниға урдурмақ каби). Қўлға киритмоқ, даст берди, илик қўшмоқ, моли омон солиб, қочмоққа юз қўйдилар, черик тортқон, оғиз сўзлари каби фраземалар бугунги тилимизда ишлатилмайди, аксарияти сўз ҳолида қўлланилади. Қўлға киритмоқ — эгалламоқ, қочмоққа юз қўйдилар — қоча бошлади, оғиз сўзлари — оғзаки, қўлға олмоқ — тутмоқ каби.

Юқорида келтирилган фраземаларнинг аксарияти бугунги кунда қўлланилмайди (жон ваҳми, сўзга

бўлди бирикмаси мусулмон кишининг дин ҳимояси йўлида қурбон бўлиши маъносини англатса, жувонмарг бўлди фраземаси ёш кетди деган тушунчани ҳам ўзида акс эттиради.

Туш қайта, туш қотила, завол вақти, офтоб ҳануз ўлтурмай каби фраземалардан куннинг қайси қисмида иш-ҳаракат бажарилаётганлигини очиклашда фойдалани-

мунги йўқ, бўйи оғир, риоят қобили, калла хушк каби), аммо улардаги мажозийлик ва нозик ифода тилимизнинг нақадар бойлигига далил бўла олади.